

پیامدهای پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی

علی صباغیان *

استادیار مطالعات منطقه ای دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۱/۲ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۲/۱۲/۱)

چکیده

سازمان جهانی تجارت در ۲۲ اوت ۲۰۱۲ اعلام کرد که کشور روسیه پس از گذراندن فرایند پیوستن، در این روز به عنوان یکصد و پنجاه و ششمین عضو به این سازمان پیوسته است. پس از فروپاشی اتحاد شوروی، کشور روسیه در سال ۱۹۹۳ درخواست عضویت خود در موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) را ارائه کرد. سال ۱۹۹۵ با جایگزین شدن سازمان تجارت جهانی به جای گات روسیه دوباره درخواست عضویت خود را به این سازمان ارائه کرد. عضویت روسیه به عنوان یکی بزرگترین اقتصادهای جهان و یکی از پرجمعیت‌ترین کشورهای جهان، می‌تواند پیامدهای زیادی برای این کشور و این سازمان و شریک‌های بزرگ تجاری آن در پی داشته باشد. همچنین عضویت در سازمان جهانی تجارت دایره جهان‌شمولی این سازمان را گسترش می‌دهد و دامنه گسترش اصول و مقررات این سازمان بر مبادلات تجاری جهان را بیشتر می‌کند. همچنین پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی برای شریک‌های تجاری این کشور نیز به معنای ثبات و پیش‌بینی پذیرتر بودن رژیم تجارت و اقتصاد خارجی و سرمایه‌گذاری روسیه است. این نوشتار در پی بررسی پیامدهای پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی در این زمینه‌ها است.

کلید واژه‌ها

روسیه، سازمان تجارت جهانی، نظام تجاری چند جانبه، آزادسازی تجاری، اتحادیه اروپا.

مقدمه

سازمان تجارت جهانی^۱ یک سازمان بین‌المللی است که در حال حاضر ۱۵۹ کشور جهان عضو رسمی آن و ۲۵ کشور دیگر نیز درگیر فرایند پیوستن به این سازمان هستند. قواعد و مقررات سازمان تجارت جهانی که اکنون به‌عنوان متولی مدیریت نظام تجاری چند جانبه جهان^۲ شناخته می‌شود بر بیش از ۹۵ درصد مبادلات تجاری جهان حاکم است. کشورها با عضویت در سازمان تجارت جهانی افزون بر پذیرش و حاکم کردن مقررات این سازمان در عرصه اقتصادی و تجاری داخلی، روابط تجاری خارجی با شریک‌های تجاری خود را نیز تابع این مقررات می‌کنند. کشور روسیه به‌عنوان یکی از بزرگترین اقتصادها و یکی از پرجمعیت‌ترین کشورهای جهان خارج از سازمان تجارت جهانی در ۲۲ اوت ۲۰۱۲ پس از ۱۸ سال گفت‌وگو به‌عنوان یک‌صد و پنجاه و ششمین عضو به‌عضویت سازمان تجارت جهانی درآمده است. پیوستن روسیه به سازمان جهانی تجارت آن هم پس از فراز و نشیب‌هایی ۱۸ ساله فرایند پیوستن این کشور، پرسش‌های زیادی در مورد پیامدهایی این پیوستن مطرح می‌کند. از جمله این پرسش‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: روسیه فرایند پیوستن به سازمان تجارت جهانی را چگونه گذرانده است؟ این کشور با عضویت در سازمان تجارت جهانی چه تعهدهایی در برابر اعضای این سازمان بر عهده گرفته است؟ پیامدهای پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی بر عرصه اقتصاد و تجارت داخلی این کشور چیست؟ عضویت روسیه در سازمان تجارت جهانی بر جایگاه این سازمان چه تأثیری برجا می‌گذارد؟ و پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی چه تأثیری بر روابط اقتصادی و تجاری روسیه با شریک‌های مهم تجاری آن کشور یعنی اتحادیه اروپا و آمریکا دارد؟ این نوشتار در پی آن است تا در حد امکان به این پرسش‌ها پاسخ دهد. در این چارچوب ابتدا به تشریح روند و تعهدات عضویت کشورها در نظام تجاری چندجانبه جهان، پرداخته خواهد شد. در بخش بعدی فرایند عضویت روسیه به سازمان جهانی مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در این بخش رویکرد اتحاد شوروی به‌عنوان پیشینه روسیه به گات نیز بررسی خواهد شد. پس از آن تعهدهایی که روسیه برای پیوستن به سازمان تجارت جهانی به‌عنوان بلیط ورودی به این سازمان نسبت به اعضای این

1. World Trade Organization (WTO)
2. World Multilateral Trading System

سازمان بر عهده گرفته، بررسی خواهد شد. در بخش‌های بعدی تأثیر پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی بر عرصه سیاستگذاری اقتصادی داخلی این کشور و نیز بر روابط تجاری آن با اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا بررسی خواهد شد. همچنین تأثیر پیوستن روسیه بر جایگاه سازمان تجارت جهانی نیز مورد توجه قرار خواهد گرفت.

فرایند و تعهدهای عضویت کشورها در سازمان تجارت جهانی

در موافقتنامه مراکش که اساسنامه سازمان تجارت جهانی است هدف‌های این سازمان مواردی همچون بالابردن سطح زندگی مردم کشورهای عضو، فراهم کردن امکانات ایجاد اشتغال کامل، افزایش درآمدهای واقعی و بالابردن سطح تقاضا و بهره‌برداری مؤثر از منابع جهانی و گسترش تولید تجارت بین‌المللی است که در مقدمه موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت نیز به‌عنوان هدف‌های گات ذکر شده بود. سازمان تجارت جهانی رسیدن به این هدف‌ها را بر مبنای اصولی همچون اصل نبود تبعیض، اصل آزاد سازی تجاری، اصل تجارت عادلانه، اصل شفافیت، اصل رفتار ویژه و متفاوت با کشورهای در حال توسعه تعقیب می‌کند (بزرگی، ۱۳۸۶، ص. ۴۷).

بر اساس ماده ۱۲ موافقتنامه مراکش مبنی بر تأسیس سازمان تجارت جهانی، هر کشور یا قلمرو گمرکی مجزا که در مورد روابط بازرگانی خارجی خود و در مواردی که در موافقتنامه سازمان و موافقتنامه‌های تجاری چند جانبه ضمیمه آن پیش بینی شده است، خود مختاری کامل دارد و می‌تواند بر مبنای شرایطی که آن کشور یا قلمرو گمرکی مجزا با اعضای سازمان تجارت جهانی به توافق می‌رسد به سازمان تجارت جهانی بپیوندد. (صباغیان، ۱۳۸۰). رویه‌های پیوستن به سازمان تجارت جهانی بر اساس ماده ۱۲ مستلزم بررسی رژیم تجارت خارجی دولت یا قلمرو گمرکی مجزا، گفت‌وگو و تهیه جدول امتیازها و تعهدهای مربوط به گات و جدول تعهدهای ویژه کشور یا قلمرو گمرکی مجزا مربوط به موافقتنامه عمومی تجارت، خدمات، توافق در مورد گزارش گروه کاری و توافق در مورد تصمیم و پروتکلی که شرایط پیوستن را معین می‌سازد، می‌باشد (مرادپور، ۱۳۸۴). پس از به نتیجه رسیدن گفت‌وگوهای دو جانبه بین اعضای ذینفع و متقاضی، جدول امتیازها و تعهدهای گات ۱۹۹۴ و جدول تعهدهای ویژه در مورد موافقتنامه عمومی تجارت خدمات تهیه و به‌صورت چند جانبه بررسی و به‌عنوان

جزء جدایی ناپذیر پیش‌نویس پروتکل پیوستن ضمیمه آن می‌شود. هنگامی که گفت‌وگوها در مورد جدول‌های کالاها و خدمات به نتیجه رسید، گروه کاری گزارش خود را همراه با پیش‌نویس تصمیم و پروتکل پیوستن به شورای عمومی یا کنفرانس وزیران تقدیم می‌کند. پس از اینکه شورای عمومی و یا کنفرانس وزیران گزارش گروه کاری را تأیید کردند پروتکل عضویت ۳۰ روز پس از پذیرش آن توسط متقاضی که از راه امضاء و در صورت نیاز به تأیید مجلس از راه سپردن اسناد تصویب انجام می‌پذیرد، به اجرا درخواهد آمد (صباغیان، ۱۳۷۹).

کشورها با عضویت در سازمان جهانی تجارت از امتیازهای زیادی همچون دسترسی بدون تبعیض به بازارهای سایر اعضای این سازمان برخوردار می‌شوند. در مقابل کشورهای متقاضی عضویت باید تعهدهایی را در برابر اعضای قبلی این سازمان متقبل شوند. این تعهدها در واقع اصول اساسی حاکم بر عملکرد سازمان تجارت جهانی و نیز الزام‌های تعیین شده در موافقتنامه‌های این سازمان است که شامل مواردی همچون پذیرش اصل رفتار دولت کامله الوداد، پذیرش اصل رفتار ملی، تعهد به شفافیت قوانین و مقررات داخلی موثر بر تجارت و سرمایه‌گذاری خارجی، کاهش موانع تعرفه‌ای و غیر تعرفه‌ای تجاری از راه گفت‌وگو با کشورها، اتکا به تعرفه برای حمایت از بخش‌های حساس اقتصاد داخلی، پذیرش نظام حل و فصل اختلاف‌های سازمان جهانی تجارت و قبول فرایند بررسی سیاست تجاری این سازمان می‌شود. (<http://www.wto.org>).

فرایند پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی

فرایند عضویت روسیه در سازمان تجارت جهانی در واقع قبل از فروپاشی اتحاد شوروی آغاز شده است. در دوران بعد از جنگ جهانی دوم، اتحاد شوروی از عضویت در صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی به‌عنوان دو سازمان چند جانبه ناشی از کنفرانس برتن وودز خودداری کرد. بر این اساس در سال ۱۹۴۷ از این کشور برای عضویت در موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) دعوت نشد. درحالی که گات مبتنی بر اصول آزادسازی تجاری و حذف موانع فراروی تجارت خارجی و توسعه وابستگی متقابل بین کشورهای عضو بود، سیاست اقتصاد خارجی اتحاد شوروی تا حد زیادی بر مفهوم خودکفایی یعنی تولید نیازهای

کشور در داخل استوار بود. در اوت ۱۹۸۶ اتحاد شوروی درخواست مشارکت در گفت‌وگوهای دور اروگوئه گات را به‌عنوان عضو ناظر و با هدف تبدیل شدن به یک عضو کامل آن ارائه کرد. این درخواست اتحاد شوروی به‌دلیل نظام اقتصاد برنامه‌ریزی متمرکز این کشور با مخالفت آمریکا و سایر کشورهای صنعتی غرب روبه‌رو شد. با این حال اتحاد شوروی در سال ۱۹۹۰ توانست موقعیت عضویت ناظر در گات را بدست آورد. پس از فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱ و هریک از جمهوری‌های مستقل شده عضو اتحاد شوروی از جمله فدراسیون روسیه فرایند پیوستن به گات و بعدها سازمان تجارت جهانی را به‌صورت جداگانه دنبال کردند (Cooper, 2012, p.5). پس از فروپاشی شوروی، روسیه در ژوئن ۱۹۹۳ درخواست عضویت خود در گات را ارائه کرد. گروه کاری عضویت این کشور در ۱۶ و ۱۷ ژوئن ۱۹۹۳ با حضور ۵۸ کشور - که بیشترین تعداد اعضای یک گروه کاری در گات و سازمان جهانی تجارت است - تشکیل شد. پس از آنکه از ابتدای سال ۱۹۹۵ سازمان جهانی تجارت جایگزین گات شد، درخواست روسیه برای عضویت در گات به درخواست عضویت این کشور در سازمان تجارت جهانی تبدیل شد. در این راستا در ژوئن ۱۹۹۵ اولین جلسه گروه کاری پیوستن این کشور به سازمان جهانی تجارت برگزار شد (صبایان، ۱۳۸۰). از آن زمان تا نوامبر ۲۰۱۱ در مدت ۱۸ سال گروه کاری روسیه ۳۱ جلسه برگزار کرد. گروه کاری در نهایت در ۱۰ نوامبر ۲۰۱۱ گزارش پیوستن روسیه به سازمان جهانی تجارت را تصویب کرد و آن را برای تصویب نهایی به نشست دسامبر ۲۰۱۱ وزیران سازمان جهانی تجارت ارسال کرد. اگرچه فرایند عضویت روسیه در گات سال ۱۹۹۳ در دوره ریاست جمهوری بوریس یتسین آغاز شد، اما انگیزه این طرح تحت تأثیر بی‌ثباتی سیاسی در آن دوران قرار گرفت. در دوران یتسین یکی از بزرگترین بی‌ثباتی‌های اقتصادی شامل تورم بالا، نرخ بالای بهره، کاهش شدید ارزش روبل، کاهش رشد اقتصادی و مدیریت غلط خصوصی‌سازی دامن روسیه را فرا گرفته بود که در نهایت به بحران‌های اوت ۱۹۹۸ منجر شد. این عوامل منجر به شرایط سیاسی و اقتصادی

۱. گروه کاری پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی متشکل از کشور بوده است. ریاست این گروه کاری از ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۰ بر عهده ویلیام روزر (William Rossier) سفیر سوئیس در سازمان تجارت جهانی، از ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۳ بر عهده کار برین (Kare Bryn) سفیر نروژ و از ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۱ بر عهده استفان جانسون (Stefán Jóhannesson) سفیر ایسلند در سازمان تجارت جهانی بوده است. (Aslund, April 2010).

شد که با شرایط اصلاحات یک اقتصاد در حال گذار متقاضی عضویت در سازمان تجارت جهانی هم‌خوانی نداشت. بنابراین فرایند پیوستن روسیه به این سازمان در دوران ریاست جمهوری یلتسین پیشرفت چندانی نداشت. گفت‌وگوهای جدی در مورد عضویت روسیه پس از آن آغاز شد که ولادیمیر پوتین پیوستن به سازمان تجارت جهانی را یکی از هدف‌های دوران ریاست جمهوری خود اعلام کرد. در این چارچوب روسیه در مه ۲۰۰۱ گزارش رژیم تجاری خود را که مبنای گفت‌وگوهای پیوستن و پروتکل پیوستن به سازمان تجارت جهانی است را به این سازمان ارائه کرد (Chowdhury, 2003). ولادیمیر پوتین در دوره اول ریاست جمهوری خود (۲۰۰۰-۲۰۰۴) ادغام در اقتصاد جهانی را به‌عنوان بخشی از راهبرد خود برای تجدید حیات اقتصاد روسیه قرار داد. در این دوران دولت روسیه بخش مهم قوانین و مقررات لازم برای اصلاح اقتصادی و هماهنگ کردن رژیم تجاری روسیه با قواعد و مقررات سازمان تجارت جهانی از جمله اصلاح قوانین را انجام داد. پوتین در دور دوم ریاست جمهوری خود (۲۰۰۸-۲۰۰۴) با محدود کردن روند اصلاحات اقتصادی بار دیگر بر کنترل دولت بر بخش‌های مهم اقتصادی از جمله نفت و گاز طبیعی روی آورد. متوقف کردن اصلاحات اقتصادی سبب ایجاد تردید در تعهد پوتین برای تجدید ساختار اقتصاد روسیه شد و تا پایان این دوره ریاست جمهوری او ادامه یافت. این وضعیت اگر چه فرایند پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی را نیز کند کرد؛ اما در همین دوران روسیه بخش مهمی از گفت‌وگوهای دو جانبه دسترسی به بازار خود با اعضای گروه کاری را به پایان رساند. به‌شکلی که با اتحادیه اروپا در سال ۲۰۰۴ و با آمریکا در سال ۲۰۰۶ و با سایر اعضا در سال ۲۰۰۹ موافقتنامه دو جانبه امضا کرد (Anders, 2010) در ۲۴ ژوئن ۲۰۱۰ در دیدار باراک اوباما رئیس جمهوری آمریکا با مدودیف رئیس جمهور روسیه در مورد حل موضوع‌های باقیمانده بین دو کشور در مورد پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی به توافق رسیدند (Cooper, 2012). در این دوران تنها مانع پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی مخالفت گرجستان بود که آنهم در نهایت در سال ۲۰۱۱ حل شد. استفان جانسون^۱، سفیر کشور ایسلند در سازمان تجارت جهانی که در مرحله پایانی گفت‌وگوهای پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی، ریاست گروه کاری

---

1. Stefán Jóhannesson

پیوستن این کشور را برعهده داشت در آخرین جلسه این گروه گفت: «اگر چه پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی زمانی طولانی به درازا کشیده است؛ اما امروز روسیه گام بزرگی در مسیر هدف خود برای عضویت در سازمان جهانی تجارت برداشته است. روسیه در مسیر پیوستن به این سازمان مجموعه‌ای از قواعد و تعهدهایی که بنیان یک نظام تجاری چند جانبه جهانی باز، شفاف و غیر تبعیض آمیز است را پذیرفته است.»^۱ (<http://www.wto.org>, 2011).

کنفرانس وزیران سازمان تجارت جهانی به‌عنوان بالاترین رکن این سازمان در هشتمین اجلاس خود در ۱۶ دسامبر ۲۰۱۱ پروتکل پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی را تصویب کردند. در پی آن شورای فدراسیون روسیه ۱۸ ژوئیه ۲۰۱۲ پروتکل پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی را به تصویب رساند و در نهایت روز ۲۲ اوت ۲۰۱۲ روسیه به صورت رسمی به عضویت این سازمان درآمد.

تعهدهای روسیه در سازمان تجارت جهانی

روسیه با پیوستن به سازمان تجارت جهانی تعهدهایی را پذیرفته است که قوانین و رویه‌های تجاری این کشور را با قواعد سازمان تجارت جهانی و سایر اقدام‌های آزادسازی تجاری هماهنگ می‌کند. تعهدهای روسیه در این مورد موارد همچون رفتار غیر تبعیض آمیز با واردات کالاها و خدمات خارجی، کاهش تعرفه‌ها و تثبیت سطح تعرفه‌ها، تضمین شفافیت در اجرای اقدام‌های تجاری، کاهش یارانه‌های کشاورزی، اجرای حقوق مالکیت فکری خارجی‌های دارنده این حقوق، حذف الزام‌های محتوای محلی و سایر اقدام‌های سرمایه‌گذاری که واردات را محدود می‌کند، باز کردن فرصت‌های قراردادهای خریدهای دولتی بر روی شرکت‌های خارجی و قبول رویه‌های حل و فصل اختلاف‌های سازمان تجارت جهانی است.

در زمینه دسترسی به بازار کالا و خدمات فدراسیون روسیه در طول فرایند پیوستن خود ۳۰ موافقتنامه دوجانبه دسترسی به بازار خدمات و ۵۷ موافقتنامه دسترسی به بازار کالاها امضا کرده است. بر اساس تعهدهای پذیرفته‌شده در این موافقتنامه‌ها که جزو شرایط پروتکل پیوستن است میانگین سقف تعرفه‌های تثبیت شده مجاز فدراسیون روسیه بر ای همه کالاها

1. (http://www.wto.org/english/news_e/news11_e/acc_rus_10nov11_e.htm, 2011)

۷/۸ درصد خواهد بود که نسبت به میانگین ۱۰ درصد سال ۲۰۱۱ کاهش ۲/۲ درصدی نشان می‌دهد. همچنین پس از ورود روسیه به سازمان تجارت جهانی میانگین سقف تعرفه‌های واردات محصولات کشاورزی در سطح ۱۰/۸ درصد و میانگین سقف تعرفه‌های کالاهای صنعتی در سطح ۷/۳ درصد تثبیت شده است که به ترتیب نسبت به ۱۳/۲ درصد و ۹/۵ درصد قبل از پیوستن کاهش محسوس دارد. افزون بر این، روسیه متعهد شده تا سقف تعرفه واردات تعداد زیادی از کالاها را پس از عضویت در سازمان تجارت جهانی کاهش دهد. در زمینه دسترسی به بازار خدمات نیز فدراسیون روسیه تعهدهای ویژه‌ای در ۱۱ بخش اصلی و ۱۱۶ زیر بخش آن پذیرفته است. در مورد ارتباطات راه دور محدودیت ۴۹ درصدی سرمایه‌گذاری خارجی در مدت ۴ سال پس از عضویت روسیه حذف خواهد شد. همچنین روسیه به عضویت موافقتنامه مخابرات راه دور سازمان تجارت جهانی متعهد شده است که یک موافقتنامه میان چند طرف است و برای همه اعضا الزام آور نیست، بیوندد. در بخش خدمات همچنین شرکت‌ها بیمه خارجی پس از گذشت ۹ سال از پیوستن روسیه قادر به ایجاد شعبه در این کشور خواهند بود. بانک‌های خارجی هم مجاز به ایجاد شعبه در روسیه شده‌اند. در بخش خدمات حمل و نقل روسیه تعهدهایی در حمل و نقل دریایی و جاده‌ای در بخش‌های بار و مسافر به اعضای سازمان تجارت جهانی داده است. بنابر پروتکل پیوستن، یارانه‌های صادراتی روسیه تنها برای ۷۰۰ خط تعرفه‌ای شامل محصولات خاص همچون محصولات شیلات، سوخت‌های معدنی، پوست، چوب، لوله، کاغذ و فلزات پایه حفظ خواهد شد. محدودیت‌های مقداری بر اعمالی بر واردات همچون سهمیه بندی، ممنوعیت، اجازه، الزام‌های قبل از واردات، الزام‌های صدور پروانه و سایر الزام‌های و محدودیت‌هایی که بنابر مقررات سازمان جهانی تجارت ممنوع هستند نیز حذف خواهد شد و در آینده نیز قابل‌اعمال نخواهد بود. فدراسیون روسیه تمامی یارانه‌های صنعتی خود را کاهش خواهد داد یا حذف خواهد کرد تا با مقررات این سازمان هماهنگ شود. در حوزه مالکیت فکری نیز روسیه ملزم به رعایت مفاد موافقتنامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری^۱ بلافاصله پس از عضویت در این سازمان و بدون هیچ‌گونه دوره انتقالی شده است (<http://www.wto.org>, 2011).

1. Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS)

پیامدهای داخلی پیوستن به سازمان تجارت جهانی برای روسیه

پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی برای این کشور دربردارنده دو دسته آثار مثبت و منفی است:

الف) آثار مثبت

هدف اصلی روسیه از پیوستن به سازمان تجارت جهانی کسب امتیازهای جدید تجاری همچون دسترسی به بازارهای خارجی، فراهم کردن شرایط رفتار غیر تبعیض آمیز برای صادرکنندگان روسی، دسترسی به سازوکارهای بین‌المللی حل اختلاف‌های تجاری، ایجاد فضای مطلوب‌تر برای سرمایه‌گذاری خارجی، فراهم کردن شرایط افزایش کمیت و کیفیت تولیدات داخلی با هدف افزایش توان رقابت پذیری آنها با واردات رو به افزایش کالاها و خدمات خارجی و گسترش فرصت‌ها برای سرمایه‌گذاران روسی در کشورهای عضو سازمان تجارت جهانی بوده است. عضویت روسیه در سازمان تجارت جهانی موجب ایجاد منافع اقتصادی روشن‌تری برای این کشور خواهد شد. در دورانی که روسیه برای کاستن از سهم نفت در اقتصاد خود به افزایش صادرات سایر کالاها و خدمات می‌اندیشد، عضویت روسیه در سازمان تجارت جهانی زمینه تحقق این هدف را فراهم می‌کند و ابزار مقابله با سیاست‌های ضد دمپینگ رقباتی تجاری این کشور را فراهم می‌کند (Chowdhury, 2003, p.4) شاید بتوان گفت که مهم‌ترین پیامد سیاست‌گذاری اقتصادی پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی ایجاد اعتماد و اطمینان بیشتر در روابط تجاری این کشور با اعضای سازمان تجارت جهانی است. عضویت روسیه در سازمان تجارت جهانی فرایند آزادسازی بازار داخلی این کشور را نیز بر اثر تعهدهایی که در پروتکل پیوستن پذیرفته، تقویت خواهد کرد. محدودیت‌های فراروی تولید کنندگان روسی از بین خواهد رفت و با اصلاح مقررات منافی در حوزه‌های سرمایه‌گذاری، تجارت خدمات، حقوق مالکیت فکری و جذب سرمایه‌گذاری خارجی ایجاد خواهد شد. پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی فضای کسب و کار را نیز بهبود خواهد بخشید. زیرا در این شرایط سرمایه‌گذاران و تاجران خارجی کشور روسیه را به‌عنوان یک محیط با خطر کمتر برای فعالیت‌های اقتصادی خود خواهند دانست. افزون بر پیامدهای سیاست‌گذارانه، پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی برخی آثار اقتصادی نیز برای این کشور در پی خواهد

داشت. بنابر مطالعات انجام شده از سوی بانک جهانی، پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی در میان مدت تولید ناخالص داخلی این کشور را تا ۳/۳ درصد افزایش خواهد داد که این رقم در بلند مدت تا ۱۱ درصد خواهد رسید. این مطالعات به این نتیجه رسیده است که افزایش اندکی در رشد تولید ناخالص داخلی روسیه از محل تخصیص کارآمدتر منابع و در نتیجه کاهش تعرفه‌ها و افزایش رقابت از سوی واردات خواهد بود. همچنین بخش اندک دیگری از این افزایش رشد تولید ناخالص داخلی از محل بهبود شرایط تجاری که موجب افزایش قیمت کالاهای صادراتی روسیه نسبت به واردات و نیز از محل افزایش تقاضا برای کالاهای روسی خواهد بود. همچنین بقیه میزان افزایش تولید ناخالص داخلی که بنابر مطالعات بانک جهانی بیشترین میزان نیز هست از محل اقدام‌هایی که روسیه برای آزادسازی سرمایه گذاری خارجی در بخش خدمات این کشور انجام خواهد داد ناشی خواهد شد (Cooper, 2012, p.13) یکی از آثار مثبت پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی از آزادسازی بخش خدمات این کشور که موجب افزایش سرمایه گذاری خارجی و ورود شرکت‌های چند ملیتی به این کشور ناشی خواهد شد. روترفورد و تارر^۱ در مطالعاتی که سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۰۶ انجام داده‌اند برآورد کرده‌اند که میزان بازدهی آزاد سازی کامل بخش خدمات روسیه به میزان حدود ۴ درصد تولید ناخالص داخلی این کشور خواهد بود. همچنین ورود سرمایه‌گذاران خارجی به بخش خدمات روسیه رقابت در بازار خدمات این کشور را افزایش خواهد داد و بخش خدمات روسیه از کارایی بالاتری برخوردار خواهد شد (Simola, 2007, p.13).

ب) آثار منفی

عضویت روسیه در سازمان تجارت جهانی در کنار منافع مثبت و امتیازهایی که برای روسیه در پی دارد برخی پیامدهای منفی را نیز در بردارد. روسیه با التزام به قواعد سازمان تجارت جهانی در عمل توان خود برای اعمال محدودیت‌های تجاری علیه سایر اعضا را از دست خواهد داد. برای نمونه روسیه با عضویت در سازمان تجارت جهانی دیگر نمی‌تواند به صورت یک‌جانبه و بنابر میل خود نرخ‌های تعرفه‌های واردات و صادرات محصولات حساس را فراتر از سطح تعرفه‌های تثبیت شده افزایش دهد یا اینکه محدودیت‌های مقداری بر صادرات و

1. Rutherford and Tarr

واردات به کار گیرد. اقدام‌های تجاری روسیه پس از عضویت در سازمان تجارت جهانی تابع رویه‌های حل اختلاف‌های تجاری سازمان تجارت جهانی خواهد بود که می‌تواند به شکایت سایر اعضا از این کشور و بکارگیری مجازات‌های تجاری علیه روسیه منجر شود. کاهش تعرفه‌های واردات خارجی به روسیه موجب افزایش واردات به بازار این کشور و تشدید رقابت با کالاهای خارجی با محصولات داخلی خواهد شد. افزایش واردات کالاهای خارجی به روسیه اگر چه برای مصرف کنندگان این کشور آثار مثبتی همچون قیمت‌های ارزان‌تر و کالاهای متنوع‌تر و برای تولید کنندگان متکی به مواد اولیه خارجی مواد اولیه ارزان‌تر در پی خواهد داشت. اما از سوی دیگر به دلیل کاهش حمایت از تولیدات داخلی که روسیه بر اساس پروتکل پیوستن ملزم به اجرای آن شده، موجب خواهد شد تا برخی صنایع داخلی این کشور که قدرت رقابت پذیری ندارند از عرصه تولید خارج شوند. از جمله این بخش‌های آسیب پذیر می‌توان به بخش کشاورزی، مواد غذایی، صنایع سبک، تولید ماشین‌آلات و تجهیزات و تولید مصالح ساختمانی اشاره کرد. البته برخی نگرانی‌ها در مورد کاهش میزان سرمایه‌گذاری خارجی نیز وجود دارد. دلیل این امر آن است که عده‌ای بر این باور هستند که کاهش تعرفه‌های وارداتی برای سرمایه‌گذاران خارجی صادرات کالاهای ساخته شده در خارج روسیه به این کشور با صرفه‌تر از سرمایه‌گذاری برای تولید کالا در داخل روسیه خواهد بود. افزایش واردات کالاها و خدمات خارجی که نیازمند منابع ارزی بیشتری برای تأمین هزینه آن است، می‌تواند به تغییر زیاد در تراز تجاری روسیه منجر شود و با وارد کردن فشار بیشتر به منابع ارزی در جهت مخالف سیاست دولت بر کاهش سهم نفت در اقتصاد روسیه عمل کند. همچنین با توجه به اینکه بخشی از درآمدهای غیرنفتی دولت روسیه از محل درآمدهای گمرکی تأمین می‌شود کاهش تعرفه‌های واردات موجب کاهش منابع درآمدی بودجه دولت فدرال روسیه خواهد شد که این رقم تا حدود ۷ دهم درصد تولید ناخالص داخلی این کشور برآورد شده است (Simola, 2007, pp.11-12).

پیامدهای پیوستن روسیه برای سازمان تجارت جهانی

یکی از پیامدهای عضویت روسیه در سازمان تجارت جهانی کمک به افزایش مشروعیت و نیز

تحقق جهانشمولی این سازمان است. نظام تجاری چند جانبه جهانی به عنوان یکی از نظام‌های فرعی نظام بین‌الملل که مدیریت آن بر عهده سازمان تجارت جهانی است اکنون با چالش‌های مختلفی از جمله چالش فراگیر نبودن عضویت کشورها در این سازمان روبروست. (ساترلند، ۱۳۸۶). ورود روسیه به این سازمان به‌عنوان یکی از بزرگترین اقتصادهای جهان و یکی از پر جمعیت‌ترین کشورهای خارج از این سازمان، تا حد زیادی می‌تواند به رفع این مشکل کمک کند. اگر چه ماده ۱۲ موافقتنامه مراکش سازمان جهانی تجارت از لحاظ نظری عضویت در این سازمان را برای همه کشورها باز گذاشته است، اما در عمل موانع زیادی بر سر راه همه‌گیر شدن عضویت کشورها در این سازمان ایجاد شده است. این وضعیت از یک سو سبب شده که قبل از عضویت روسیه، تنها ۱۵۵ کشور جهان عضو این سازمان باشند و حدود ۵۰ کشور دیگر که در حال توسعه یا کمتر توسعه یافته هستند از دایره عضویت این سازمان و مشارکت در نظام تجاری جهان خارج باشند. اهمیت پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی برای رفع این مشکل فراروی نظام تجاری چند جانبه، تا آن حد است که رئیس گروه‌کاری پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی در آخرین جلسه این گروه گفته است: «تکمیل فعالیت این گروه کاری بیانگر یک دستاورد تاریخی برای سازمان جهانی تجارت است ... شکی نیست که پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی نظام تجاری چندجانبه و همکاری اقتصادی جهانی را تقویت خواهد کرد» (http://www.wto.org, 2011).

روفوس ایرکسا، معاون مدیر کل سازمان تجارت جهانی نیز ۵ سپتامبر ۲۰۱۲ در سخنرانی خود در نشست وزیران اپک در شهر ولادی وستوک در مورد پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی گفته است: «پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی پس از ۱۸ سال گفت‌وگو نشانه قطعی از اعتماد به سازمان تجارت جهانی و نظام تجاری چند جانبه است. با پیوستن رسمی روسیه به سازمان تجارت جهانی در ۲۲ اوت ۲۰۱۲، این سازمان اکنون حدود ۹۷ درصد از تجارت جهانی را پوشش می‌دهد و به جایگاه جهانی بودن خود نزدیک شده است» (http://www.wto.org, 2012).

تأثیر پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی بر روابط این کشور با اتحادیه اروپا

با توجه به نزدیکی جغرافیایی و حجم بالای مبادله های تجاری و اقتصادی بین روسیه و اتحادیه اروپا پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی تأثیر زیادی بر این مناسبات خواهد داشت. در سال ۲۰۱۱ حجم تجارت کالا بین دو طرف بر ۳۰۸ میلیارد یورو بالغ شده که ۱۰۸/۴ میلیارد یورو آن صادرات اتحادیه اروپا به روسیه و ۱۹۹/۵ میلیارد یورو واردات اتحادیه اروپا از روسیه بوده است. تأثیر پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی بر روابط این کشور با اتحادیه اروپا را می توان در موضع این اتحادیه نسبت به پیوستن روسیه مشاهده کرد.

اتحادیه اروپا که بزرگترین شریک تجاری روسیه است و در روند پیوستن این کشور از مهم ترین اعضای گروه کاری پیوستن بوده، از پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی استقبال کرده است. شورای اروپا روز ۱۰ نوامبر ۲۰۱۱ هم زمان با پایان یافتن گفت وگوهای پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی با انتشار بیانیه ای تأکید کرده «این یک گام مهم برای توسعه اقتصاد روسیه و نظام تجاری چند جانبه است... پیوستن روسیه به سازمان جهانی تجارت به ویژه برای اتحادیه اروپا به عنوان بزرگترین شریک تجاری آن کشور مهم است. (http://europa.eu, 2011).

همچنین این اتحادیه روز ۲۲ اوت ۲۰۱۲ هم زمان با عضویت روسیه در سازمان تجارت جهانی بیانیه ای با عنوان «اتحادیه اروپا از پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی پس از ۱۸ سال گفت وگو استقبال می کند» منتشر کرد. در این بیانیه تأکید شده است که «پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی به ویژه برای اتحادیه اروپا مهم است. زیرا اتحادیه اروپا بزرگترین شریک تجاری روسیه و روسیه سومین شریک بزرگ تجاری اتحادیه اروپا است. این پیوستن سبب خواهد شد تا برای اولین بار دو طرف در تجارت متقابل خود به قواعد و مقررات نظام تجاری چند جانبه پایبند شوند. پیوستن روسیه تأثیر مثبتی بر شرایط تجاری و سرمایه گذاری بین روسیه و اتحادیه اروپا خواهد داشت. موقعیت جغرافیایی و اهمیت بازار روسیه از نظر حجم و میزان رشد، این کشور را به یکی از مهم ترین شریک های تجاری اتحادیه اروپا تبدیل خواهد کرد (http://europa.eu, 2012). عضویت روسیه در سازمان تجارت جهانی به دلیل همسایگی و نیز ذخایر مهم نفت و گاز روسیه که کشورهای عضو

اتحادیه اروپا به شدت به آن نیاز دارند، برای اعضای این اتحادیه اهمیت دارد. در فرایند پیوستن روسیه به این سازمان، روسیه افزون بر تعهدهایی که در فرایند گفت‌وگوهای چند جانبه پذیرفته و کشورهای عضو اتحادیه اروپا نیز از آن بهره‌مند خواهند شد در موافقتنامه دوجانبه پیوستن خود با اتحادیه اروپا - که بخشی از فرایند پیوستن است و در مه ۲۰۰۴ بین دو طرف بسته شده - تعهدهایی در روابط تجاری خود با اتحادیه اروپا پس از عضویت در سازمان تجارت جهانی بر عهده گرفته است. بنابراین موافقتنامه میانگین سطح تعرفه تجارت کالا بین دو طرف نسبت به دوران قبل از پیوستن روسیه کاهش خواهد یافت و در کالاهای صنعتی به ۷/۵ درصد، شیلات ۱۱ درصد، کالاهای کشاورزی ۱۳ درصد خواهد بود. همچنین بنابراین موافقتنامه روسیه در بخش‌های مختلف خدمات همچون ارتباطات راه دور، حمل و نقل، خدمات مالی شامل بانک و بیمه، خدمات پستی و پست سریع السیر، خدمات ساختمانی و خدمات زیست محیطی برای ورود سرمایه‌گذاران اتحادیه اروپا تعهدهایی داده است. بخش مهم دیگری که در طول گفت‌وگوهای دوجانبه پیوستن روسیه به این سازمان با اتحادیه اروپا مورد توجه اتحادیه اروپا بود حذف انحصار شرکت گازپروم بر صنایع نفت و گاز روسیه و نیز حذف قیمت گذاری دوگانه و متفاوت گاز روسیه برای صنایع داخلی و خارجی بوده است. البته با توجه به اینکه انحصار گاز پروم خط قرمز روسیه در گفت‌وگوها بوده، در این مورد اتحادیه اروپا امتیاز چندانی بدست نیاورده است. اما در مورد قیمت گذاری دوگانه گاز، روسیه برخی تعهدها را بر عهده گرفته است (Kernohan and Vinokurov, 2004).

آثاری که پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی برای اتحادیه اروپا در پی خواهد داشت را به طور خلاصه می‌توان مواردی همچون ایجاد فرصت‌های اقتصادی برای سرمایه‌گذاران و صادرکنندگان اتحادیه اروپا در روسیه در نتیجه کاهش تعرفه واردات و کاهش هزینه صادرات کالا به روسیه، بهبود شرایط کلی کسب و کار و سرمایه گذاری برای شرکت‌های اروپایی در روسیه در نتیجه رعایت استانداردهای بین‌المللی و قواعد آن، و افزایش انگیزه سرمایه‌گذاران و شرکت‌های اروپایی برای سرمایه گذاری در روسیه به دلیل شفاف‌تر شدن و پیش‌بینی پذیرتر شدن اقتصاد این کشور، ذکر کرد.

تأثیر پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی بر روابط اقتصادی این کشور با آمریکا موضوع پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی یک موضوع مهم برای دولت آمریکا بوده است. دولت اوپاما نیز همچون دیگر دولتها، پیوستن روسیه به این سازمان را به عنوان یکی از اولویت‌های خود در تنظیم دوباره روابط آمریکا با روسیه قرار داده بود (http://www.ustr.gov, 2011). یکی از پیامدهای پیوستن روسیه به این سازمان بر روابط تجاری این کشور با آمریکا، می‌تواند ایجاد روابط تجاری عادی^۱ آمریکا با روسیه و لغو اصلاحیه جکسون - ونیک^۲ باشد. مقررات این سازمان به شکلی است که اعضای آن ملزم به اعمال رفتار تعرف‌های دولت کامله الوداد^۳ «فوری و بدون شرط»^۴ با سایر اعضای این سازمان است. عنوان چهارم قانون تجاری سال ۱۹۷۴ آمریکا شرایطی برای روابط تجاری با روسیه تعیین کرده که بر سایر اعضای سازمان جهانی تجارت به کار گرفته نمی‌شود. بنابراین پس از عضویت روسیه در سازمان جهانی تجارت، ایالات متحده آمریکا باید این شرایط را حذف کند و روابط تجاری عادی با روسیه برقرار کند.

ران کرک^۵ نماینده تجاری آمریکا پس از عضویت روسیه در سازمان تجارت جهانی در بیانیه‌ای اعلام کرد «پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی را تبریک می‌گوییم. با این وجود، برای اینکه تولیدکنندگان، کارگران، ارائه‌کنندگان خدمات و کشاورزان آمریکایی از برتری‌های کامل عضویت روسیه در این سازمان برخوردار شوند؛ باید به قانون جکسون - ونیک پایان داده شود و وضعیت روابط تجاری عادی بین دائمی با روسیه ایجاد شود» (http://www.ustr.gov, 2012). خانم ربکا بلانک^۶ کفیل وزارت بازرگانی آمریکا نیز در همان زمان با درخواست از

1. Normal trade relations (NTR)

۲. اصلاحیه جکسون - ونیک جزئی از قانون فدرال آمریکا در سال ۱۹۷۴ است. این اصلاحیه بر قانون فدرال آمریکا در مورد تجارت توسط دو نماینده دموکرات کنگره (هنری جکسون و کارلو ونیک) در سال ۱۹۷۴ باهدف فشار بر اتحاد شوروی برای صدور مجوز به شهروندانی که قصد مسافرت به خارج از کشور را داشتند، به ویژه یهودیان و دیگر اقلیت‌های مذهبی، مطرح و تصویب شد. این اصلاحیه شامل ۴ ماده از سند تجاری سال ۱۹۷۴ در کنگره آمریکا با اتفاق آراء تصویب و در ۳ ژانویه ۱۹۷۵ با امضا جرال د فورد، رئیس جمهور وقت آمریکا تبدیل به قانون شد.

3. most-favored-nation (MFN)

4. immediately and unconditionally

5. Ron Kirk

6. Rebecca Blank

کنگره برای حذف اصلاحیه جکسون - ونیک گفته است « این اقدام سبب افزایش صادرات آمریکا، تقویت اقتصاد ما و ایجاد هزاران شغل در آمریکا خواهد شد. زیرا روسیه ۱۴۰ میلیون مصرف کننده و یک اقتصاد یک تریلیون و ۸۰۰ میلیارد دلاری را وارد نظام تجاری قاعده محور جهان می کند» (http://www.commerce.gov, 2012).

ایالات متحده آمریکا به عنوان بزرگترین قدرت اقتصادی جهان که تأثیر زیادی بر نظام تجاری چندجانبه سازمان تجارت جهانی دارد، در طول فرایند پیوستن روسیه در چارچوب سیاست های اقتصادی و تجاری پس از جنگ سرد خود روسیه را به ایجاد اقتصاد بازار تشویق کرده تا بستری برای اجرای راهبرد سیاست خارجی آمریکا برای تنظیم روابط آمریکا و روسیه بر مبنای همکاری فراهم شود. قبل از عضویت روسیه در سازمان جهانی تجارت عواملی همچون پای بند نبودن روسیه به استانداردهای حسابداری بین المللی، ضعف اجرای حقوق مالکیت فکری، حمایت نکردن از حقوق سهام داران، مالیات های سنگین، حمایت قانونی ضعیف از حرمت قراردادها و فساد دولتی باعث سطح پایین روابط اقتصاد این کشور با آمریکا بود. در سال ۲۰۱۰ روسیه تنها ۱/۶ درصد واردات و شش دهم درصد صادرات ایالات متحده را به خود اختصاص داده است و آمریکا نیز ۳/۳ درصد صادرات و ۵/۳ درصد واردات روسیه را به خود اختصاص داده است. سال ۲۰۱۱ در واقع روسیه سی و یکمین بازار بزرگ صادراتی و چهاردهمین منبع بزرگ وارداتی برای آمریکا بوده و آمریکا نیز در همین سال دهمین بازار بزرگ صادراتی و پنجمین منبع بزرگ وارداتی برای روسیه بوده است. اکنون پیش بینی ها حکایت از آن دارد که پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی به شکل کامل بر روابط این کشور با آمریکا آثار کیفی و کمی در پی خواهد داشت. بسیار از تحلیل گران بر این باور هستند که پیوستن روسیه به این سازمان ثبات و پیش بینی پذیری بیشتری بر روابط این دو کشور حاکم خواهد کرد.

افزون بر آثار کیفی، پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی برخی آثار کمی نیز بر روابط این کشور با آمریکا خواهد داشت. یک مطالعه انجام شده پیش بینی کرده که صدور محصولات کشاورزی آمریکا شامل گوشت، انگور، سیب و غذای های فرآوری شده در نتیجه کاهش تعرفه ها و استاندارد شدن اقدام های بهداشتی و بهداشت نباتی دو تا سه برابر افزایش خواهد

یافت. همچنین صادرات هواپیمای مسافربری و قطعات آن، تجهیزات مخابراتی و دارویی آمریکا به روسیه نیز در نتیجه کاهش تعرفه‌های وارداتی روسیه افزایش خواهد یافت. افزون بر این بهبود اجرای حقوق مالکیت فکری در روسیه و اعطای امتیازات به سرمایه‌گذاران خارجی موجب افزایش سطح اعتماد سرمایه‌گذاران آمریکایی و نیز افزایش میزان سرمایه‌گذاری صاحبان سرمایه آمریکایی در روسیه به‌ویژه در حوزه خدمات تجاری خواهد شد (Cooper, 2012, pp.13-15).

نتیجه

بررسی‌های این مقاله نشان داد عضویت روسیه در سازمان تجارت جهانی پیامدهای مختلف داخلی یا در روابط تجاری این کشور با شریک‌های تجاری آن در پی دارد. آثار عضویت روسیه در این سازمان بر اقتصاد این کشور را می‌توان مواردی همچون گسترش آزادسازی تجاری و کاهش تعرفه‌های وارداتی ذکر کرد. مواردی همچون کسب امتیازهای جدید تجاری برای دسترسی به بازارهای خارجی، فراهم کردن شرایط رفتار غیرتبعیض‌آمیز برای صادرکنندگان روسی، دسترسی به سازوکارهای بین‌المللی حل اختلاف‌های تجاری، ایجاد فضای مطلوب‌تر برای سرمایه‌گذاری خارجی، فراهم کردن شرایط افزایش کمیت و کیفیت تولیدات داخلی باهدف افزایش توان رقابت‌پذیری آنها با واردات رو به افزایش کالاها و خدمات خارجی و گسترش فرصت‌ها برای سرمایه‌گذاران روسی در کشورهای عضو سازمان تجارت جهانی از پیامدهایی است که عضویت روسیه در این سازمان از راه بهبود روابط با شریک‌های مهم تجاری این کشور به‌ویژه اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا در پی خواهد داشت. حاکم شدن مناسبات اقتصاد بازار در روسیه و توسعه روابط اقتصادی و تجاری این کشور با اتحادیه اروپا و آمریکا بر اساس این رویکرد افزون بر آثار اقتصادی، پیامدهای سیاسی مهمی نیز می‌تواند در پی داشته باشد که نیازمند انجام پژوهش‌های بیشتری است.

منابع

الف) فارسی

۱. امید بخش، اسفندیار و مسعود طارم سری (۱۳۷۲)، **آشنایی با موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت گات** (و بررسی تبعات پیوستن جمهوری اسلامی ایران به آن، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی).
۲. ایروانی، محمد جواد (۱۳۸۳)، **تجارت در آینده: درآمدی بر سازمان تجارت جهانی**، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۳. بزرگی، وحید (۱۳۸۶)، **درآمدی بر سازمان جهانی تجارت و الحاق ایران**، تهران: نشر قومس.
۴. دبیرخانه آنکتاد (۱۳۸۱)، **چگونگی پیوستن به سازمان جهانی تجارت**، ترجمه و تدوین جمعی از فارغ التحصیلان دوره عالی مذاکرات سازمان جهانی تجارت، تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
۵. دبیرخانه گات (۱۳۷۳)، **سند نهایی دور اروگوئه**، ترجمه مسعود طارم سری و دیگران، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۶. دفتر امور صنایع سازمان برنامه و بودجه (۱۳۷۶)، **مروری بر روند تحولات سازمان تجارت جهانی**، پیامدها و الزامات پیوستن به آن، تهران: سازمان برنامه و بودجه.
۷. ریکوپرو، ر (۱۳۸۴)، «اعتماد سازی در نظام تجاری چند جانبه جهان»، فصلنامه پژوهش‌های تجارت جهانی، سال اول، شماره ۱، صص. ۹۹-۱۲۵.
۸. ساترلند، پیتر (۱۳۸۶)، **آینده سازمان جهانی تجارت**، تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
۹. سازمان جهانی تجارت (۱۳۷۵)، **پیوستن به سازمان جهانی تجارت**، پیش نیاز مذاکرات، ترجمه رامین صالح خو و دیگران، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۱۰. سالواتوره و دیگران (۱۳۷۵)، **گات و نظریه‌های جدید تجارت بین‌الملل**، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۱۱. صباغیان، علی (۱۳۸۰)، **پیوستن به سازمان جهانی تجارت؛ چالش‌ها و فرصت‌ها**، همشهری، ص. ۵.
۱۲. صباغیان، علی (۱۳۸۵)، **چشم انداز دور دوحه**. گروه نویسندگان، در سازمان جهانی تجارت: ساختار، قواعد و موافقتنامه‌ها، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، صص. ۶۳۷-۶۶۵.
۱۳. صباغیان، علی (۱۳۸۰)، «فرایند پیوستن روسیه به سازمان جهانی تجارت»، همشهری، ص. ۵.

۱۴. مرادپور، فرزاد(۱۳۸۴)، پیوستن به سازمان جهانی تجارت، فصلنامه پژوهش‌های تجارت جهانی، سال اول، شماره ۱، صص. ۶۹-۹۷.
۱۵. مرکز تجارت بین الملل (۱۳۸۱)، آشنایی با قواعد سازمان جهانی تجارت (۸۸ پرسش و پاسخ)، ترجمه گروه کارشناسان مذاکرات تجاری در نمایندگی تام الاختیار تجاری جمهوری اسلامی ایران، تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
۱۶. مرکز تجارت بین الملل و دبیرخانه مشترک المنافع (۱۳۷۵)، راهنمای تجاری دور اروگوئه، ترجمه شده در مدیریت پژوهش‌های اقتصادی و بین‌المللی مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۱۷. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی (۱۳۷۶)، مجموعه مقالات همایش بررسی جنبه‌های حقوقی سازمان جهانی تجارت، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

ب) انگلیسی

1. Aslund, A. (2010). Why Doesn't Russia Join the WTO? **The Washington Quarterly** ,Vol.33, No.2, pp. 49-63.
2. Chowdhury, A. (2003). WTO Accession: What's in it for Russia? Milwaukee: **William Davidson Institute Working Paper** Number 595.
3. Cooper, W. H. (2012). **Russia's Accession to the WTO and Its Implications for the United States**. Washington: Congressional Research Service.
4. David Kernohan and Evgeny Vinokurov. (2004). **The EU-Russia WTO Deal: Balancing Mid-term and Longterm**.
http://www.ceps.be/Article.php?article_id=382&.
5. Gresser, E. (2002). A View From Outside Russia and the Case for the WTO. **Progressive Policy Institute**.
6. Khor, M. (1999, November 15). **Letter Sent by 11 Countries to WTO Chair Criticising Green Room Process**. Retrieved from globalpolicy:
<http://www.globalpolicy.org/component/content/article/209/43577.html>.
7. Organization, W. T. (2011). **Protocol On The Accession Of The Russian Federation**. Geneva: World Trade Organization.
8. Simola, H. (2007). **Russia getting closer to WTO membership – what are the practical implications?** Helsinki: Bank of Finland, BOFIT Institute for Economies in Transition .
9. Tarr, D. G. **Russian WTO accession: Achievements, impacts, challenges**. Washington DC: The World Bank.

10. USTR. (2011). Office of the United States Trade Representative, **2011 Trade Policy Agenda and 2010 Annual Report .of the President of the United States and the Trade Agreements Program**, Chapter I, p. 6. Office of the United States Trade Representative.
11. Vitaly Kharitonov, Terrie Louise Walmsley. (2004). **Impact of Russia's WTO Accession on the Structure of the Russian Economy**. Purdue University, Center for Global Trade Analysis.
12. www.unctad.org .(۲۰۰۰) . **UNCTAD, Tenth Session, Bangkok** , 12-19 February 2000, Plan of Action, Doc. TD/386 , <http://-10.ch/pdfs/ux-td386.en.pdf> .
13. USTR .(۲۰۱۱) . Office of the United States Trade Representative, **2011 Trade Policy Agenda and 2010 Annual Report .of the President of the United States and the Trade Agreements Program**, Chapter I, p. 6 .Office of the United States Trade Representative.

ج) اینترنتی

1. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/11/1334>.
2. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/12/906&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>
3. <http://www.commerce.gov/news/press-releases/2012/08/22/statement-acting-us-commerce-secretary-rebecca-blank-russia-joining-w>
4. <http://www.ustr.gov/node/7720>: <http://www.ustr.gov>
5. http://www.wto.org/english/news_e/news11_e/acc_rus_10nov11_e.htm
6. http://www.wto.org/english/news_e/news11_e/acc_rus_10nov11_e.htm
7. http://www.wto.org/english/news_e/news12_e/ddg_05sep12_e.htm
8. http://www.wto.org/english/news_e/news11_e/acc_rus_10nov11_e.htm
9. <http://www.globalpolicy.org/component/content/article/209/43577.html>